

Fransızların Cezayir'i İşgali ve Hamdan b. Osman Hoca'nın Mücadelesi

Öz: Akdeniz'de bir sömürge imparatorluğu kurma çabasında olan Fransa, Cezayir'i işgal ederek Monarşi'den Cumhuriyet'e geçiş aşamasındaki süreci kolaylaştırma çabasıındaydı. Bu arada sanayileşme ile birlikte XIX. yüzyılın başlarında işsiz nüfusun fazlaşması ve kötüye giden ekonominin körüklediği iç muhalefet, Fransa'yı Cezayir işgali konusunda iyiden iyiye cesaretlendirmişti. 1830 yılında Cezayir sahillerini işgal eden Fransa, beklediği bir direnişle karşılaşmıştı. Hamdan b. Osman Hoca bu direniş hareketine yazdığı eserlerle büyük bir katkıda bulunmuştur. Anadolu, Cezayir ve Avrupa'da edindiği bilgi ve siyasi tecrübeyle Fransız işgalini durdurabilmek için *Le Miroir* (Mir'ât/Ayna) isimli eserini kaleme almıştır. *Le Miroir*, Kıta Avrupası'nda insan haklarının, eşitlik ve özgürlüğün savunucusu olan Fransızların Cezayir'deki katliamlarının ve zulmünün tüm insanlığa rapor edildiği bir eserdir. Hamdan b. Osman Hoca eserinde aynı zamanda Cezayir'de yaşayan farklı milletlerden insanları, vatandaşlık bilinciyle bir araya getirme gayreti içerisindeydi.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Cezayir, Fransız İşgali, Hamdan b. Osman Hoca, Kulöglü.

French Occupation of Algeria and Hamdan b. The Struggle of Othman Hodja

Abstract: France, which was trying to establish a colonial empire in the Mediterranean, was trying to facilitate the transition from monarchy to republic by occupying Algeria. Meanwhile, in the early nineteenth century, the increase in the unemployed population due to industrialization and the domestic opposition fueled by the deteriorating economy encouraged France to invade Algeria. France invaded the Algerian coast in 1830 and encountered unexpected resistance. Hamdan b. Othman Hodja made a great contribution to this resistance movement with his writings. With the knowledge and political experience he gained in Anatolia, Algeria and Europe, he wrote *Le Miroir* (Mir'ât / Mirror) to stop the French occupation. *Le Miroir* is a work in which the massacres and atrocities committed by the French in Algeria, who were the defenders of human rights, equality and freedom in continental Europe, were reported to all humanity. Hamdan b. Othman Hodja also tries to bring people of different nationalities living in Algeria together with a sense of citizenship.

Keywords: Islamic History, Algeria, French Occupation, Hamdan b. Othman Hodja, Kulöglü.

Ahmet
GEDİK*

* Dr., Öğr., Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı. E-Posta: ahmet.gedik@ikcu.edu.tr ORCID ID: <https://0000-0002-6984-8267>

Giriş

Cezayir'deki Osmanlı hakimiyetinin tadrîcî bir şekilde sağlanmasından sonra (1519-1534) Batı Anadolu ve Akdeniz'den birçok genç bu topraklara göç etmiştir. Aydın, Muğla, İzmir, Manisa başta olmak üzere Batı Anadolu'dan toplanan bu gençler Türk soyluydu. Geldikleri topraklarda kalıcı olmak isteyen bu gençler, zamanla yerli ahaliden hanımlarla evlilik yapmışlar, Kuzey Afrika'da yeni bir hayat kurmuşlardı. Göç edenlerin yerli halk ile kaynaşmasından ortaya çıkan "Kuloğulları"¹ zamanla bölge nüfusunun çoğunluğunu oluşturmuştur.

Cezayir'in Müslüman nüfusu; Araplar², Türkler, Kuloğulları³ ve Berberîlerden müteşekkildi. Çoğunluğu sağlamasalar da Yahudiler, yönetimin kendilerine sağladığı bazı ayrıcalıklı hakları iyi kullanıp zamanla tüm Cezayir'in en zengin kesimini oluşturmuşlardı.⁴ Kuloğulları, Cezayir toplumu içerisinde en iyi eğitimi almakta, kendilerine verilen her türlü görevi hakkıyla yerine getirmeye çalışmaktaydılar.⁵ Babalarına nazaran daha dindar bir yapıya sahip Kuloğulları zeki, şık görünüşlü insanlardı. Tüm bu özellikleri bile kendilerinin içten içe kıskanılmalarına sebep olmaktaydı.⁶

¹ Türkler ile yerli kadınların evlenmesi neticesi ortaya çıkan nesle verilen isimdir. Daha fazla bilgi için bk. Ahmet Kavas, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları", *Osmanlı Araştırmaları*, 21/21 (Haziran 2001), 31-68.

² Hamdan Hoca, *el-Mir'ât* adlı eserinde Cezayir Şehri sâkinleri hakkında bilgi verirken, şehrin asıl sâkinlerinin Endülüs'ten buraya göç etmek zorunda kalan ve üç milyonu Cebel-i Târik Boğazında denize atılarak boğulan Araplar olduğunu belirtir. Hamdan b. Osman Hoca, *el-Mir'ât*, thk. Muhammed el-Arabî ez-Zebîrî (Cezayir: Dâru'l-Hikmet, 2014), 101.

³ Osmanlı yönetimi altında 1630 yılına kadar Kuloğullarını gözle görülür bir şekilde devlet kademelerinden uzaklaştırdığı söylenemez. 1630 yılında Kuloğulları'nın Cezayir'in yönetimini ele geçirmek adına ayaklanmaya kalkmaları ve neticesinde başarısız olmaları, Cezayir'de kendileri için artık ma'kus bir talihin başlangıcı olmuştur. Bu ayaklanma Osmanlı idarecilerinin zihninden hiç çıkmamış ve Türkler daima Kuloğulları ile aralarına bir duvar örmüşlerdir. Kuloğullarının bu şekilde yönetimden uzak tutulmaları ve kendilerine artık fazlaca güvenilmemesi hakkında bk. Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir: Aperçu Historique et Statistique sur La Regence D'Alger, Cezayir Eyaleti Üzerine Tarihi ve İstatistiki Değerlendirme, Arapça adı Ayna*, çev. H. D. Oriental (Paris: Imprimerie de Goetschy Fils et Compagnie, 1833), 134-137.

⁴ Cezayir'de Türkler, 1630 Kuloğlu isyanından sonra Yahudilere daha fazla güvenip onlara ekonomik ayrıcalıklar sağlamışlardır. Fakat 1830 Fransız işgalinde bu kendilerine güvenilen Yahudiler işgal güçleriyle iş birliği içerisine girip daha da zenginleşmişlerdir. Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 88.

⁵ Berberîler ve Endülüs'ten gelen Araplarla aynı kaderi paylaşan Kuloğulları asker olsalar dahi, Yeniçeri olamazlardı. Bu konuyla ilgili olarak bk. Kavas, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları", 48.

⁶ Kavas, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları", 45.

Bu süreçte Anadolu ile Cezayir arasında insânî ilişkiler⁷ hiç kopmadı. Anadolu'dan Cezayir'e sıradan bir yeniçeri olarak gelen Türkler, bu coğrafyada elde ettikleri zenginlikleri üzerlerinde gösterebilmek adına şatafatlı elbiseleriyle Anadolu'ya akraba ziyaretinde bulunurlar ve dönerken yanlarında birkaç kişiyi Cezayir'e götürüp bunları askerî defterlere kaydettirirlerdi.⁸ Anadolu'dan Cezayir'e gelen Türkler, zamanla bu toprakların adetlerini, gelenek ve göreneklerini öğrenip onlarla uyumlu bir yaşantı içerisine girmişler, adeta bu toprakları artık kendilerine vatan olarak görmeye başlamışlardır.⁹

Cezayir'in 1830 yılında Fransızlar tarafından işgal edilmesine kadar, Anadolu ile Cezayir arasında insan hareketliliğinin canlı bir şekilde devam ettiği söylenebilir.¹⁰ Bu hareketliliğin çalışma konumuzu ilgilendiren bir örneği de Hamdan b. Osman Hoca'nın babası Osman Hoca'nın Burdur medreselerinde fıkıh öğreten bir müderrisen, Cezayir'e gitmesidir.¹¹

Çalışmamızda ilk olarak; Türkiye'de yeterince bilinmeyen Hamdan b. Osman Hoca, onun Fransız İşgali karşısındaki tutumu ve *Aperçu Historique et*

⁷ Ticârî ilişkiler, Anadolu ile Cezayir arasında, İzmir Limanı gibi Batı Anadolu limanları vasıtasıyla sürekli devam etmiştir. Aynı limanlar vasıtasıyla Anadolu ile Cezayir arasında yeniçeri, Hanefi Müftü, müderris, imam gibi niteliklere sahip insanlar da Fransız işgaline kadar gidip gelmekteydi. Bu konuyla ilgili olarak bk. Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Cezayir'i'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/1842)", *Tarihimizden Portreler, Osmanlı Kimliği, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı*, ed. Zekeriya Kurşun – Haydar Çoruh (İstanbul: Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği, 2013), 30.

⁸ Hamdan b. Osman Hoca'nın babası Osman Hoca'nın yerine getirdiği görevlerden biri de bu defterlerin kaydını tutmaktı. Çalışmamızın devamında bahsedeceğimiz üzere "Yeniçeri Sicilleri" de denilen bu defterler insan hareketliliğini ortaya koyması açısından araştırmacılar açısından son derece önemli kayıtlardır.

⁹ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 91.

¹⁰ Aziz Semih İlter, *Şimâli Afrika'da Türkler* isimli eserinde Anadolu ile Cezayir arasındaki bu insan hareketliliğini zamanın ruhuna uygun olarak çok güzel bir şekilde açıkladığı için, bu kısmı olduğu gibi almayı uygun gördük. "Ana vatanından bir kabahat işleyerek kaçanlar, anasına babasına gücenenler, kavgacı ve sergüzeştçi tabiatlerinin sevkiyle talih denemek isteyenler hep Mağrib'e koşardı. İstanbul, İzmir, Antalya'da Garb Ocakları'nın birer vekili bulunup bunlar mezkur sahil sancaklarında (terlemeden para kazanmak ve solumadan can vermek isteyenler bayrağımız altına gelsin) diyerek tellâl çağırır, icabet edenleri toplar ve bir gemiyi dolduracak kadar çoğalınca hemen Cezayir'e yollarlardı. Cezayir yeniçerisi olmak için başka bazı evsafa beraber Türk olmak şarttı. En aşağı Yeniçeri ahalisinin en büyüğünün üstünde yer tutardı." Aziz Semih İlter, *Şimâli Afrika'da Türkler* (İstanbul: Vakıf Kütüphanesi, 1937), 2.

¹¹ Bu yolculuğun sebepleri ve kesin tarihi ile ilgili olarak araştırılmaya gerekli kısımlar mevcuttur. Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Cezayir'i'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/ 1842), Tarihimizden Portreler" isimli çalışmasında bu konuyla ilgili olarak 1760-1770'li yılları tarih olarak verip, Cezayir'deki Türklerle ve Kuloğulları'na Hanefî fikhını öğretmek için Cezayir'e gitmiştir, ifadelerini kullanırken, Ahmet Kavas, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları" isimli çalışmasında defterdar olarak görev yaptığını belirtmiştir. Hamdan b. Osman Hoca kendi eserinde ise babasının; hukuk profesörü, yasa koyucu ve birinci katiplik görevi yaptığını ve askeri kayıtları tuttuğunu belirtmiştir. bk. Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 104.

*Statistique sur La Regence D'Alger*¹² (Arapça bilinen ismiyle *el-Mir'ât/Türkçe ismiyle Ayna*) isimli eseri hakkında bilgi verilecektir.¹³ Ardından Hamdan Hoca'nın Fransızların işgali sırasında yaptıklarının daha bilimsel bir şekilde "Afrika Komisyonu"na anlattıklarıyla G. Yver tarafından oluşturulan *Memoire de Si Hamdan* isimli çalışmadan da söz etmeye çalışılacaktır.¹⁴ Bundan sonra da Hamdan Hoca'nın Fransız işgalinin ardından İstanbul'a gelişi, II. Mahmud Dönemi veba salgını ve *İthâfü'l-Munsifîn ve'l-Udebâ bi Mebâhisi'l-İktirâz ani'l-Vebâ*¹⁵ isimli eseri hakkında bilgi verilecektir.

Çalışmamızda Fransızların arabuluculuk görevi verdiği Hamdan b. Osman Hoca'nın Cezayir'in doğusundaki Konstantin beyi el-Hâc Ahmed Bey ile görüşmesi ve siyâsî sonuçlarına temas edilecektir. İşgal altındaki Cezayir halkının bu dönemde Osmanlı Devleti ile ilişkileri kesmediklerini ve Bâb-ı Âlî'nin her koşulda bölgeye yardım etme gayretinde bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle arşiv belgeleri ışığında Fransızların isteği ile onun arabuluculuk görevine de özellikle temas edilecektir.

1. Hamdan b. Osman Hoca (1773/1842)

Hamdan b. Osman Hoca'nın¹⁶ ailesinin bazı üyeleri büyük ticârî faaliyetlerde

¹² Fransız işgalini ve zulmünü anlattığı bir rapor şeklindeki bu eser, ilk olarak Arapça olarak kaleme alınmış, sonrasında Trablusgarplı Hassune ed-Duğeyis tarafından *Le Miroir: Aperçu Historique et Statistique sur La Regence D'Alger (Cezayir Eyaleti Hakkında Tarihi ve İstatistiki Değerlendirme)* adıyla Fransızca'ya çevrilmiştir. Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/ 1842)", 45.

¹³ Bu çalışmamızda söz konusu eserin hem orijinal Fransızcası *Aperçu Historique et Statistique sur La Regence D'Alger*'i, hem de Arapça'ya tercümesi olan *el-Mir'ât*'ı inceledik. Bundan sonraki dipnotlarımızda ise Fransızcası için kısaca "*Le Miroir*", Arapçası için "*el-Mir'ât*" isimlerini kullanmayı tercih ettiğimizi belirtmek isteriz.

¹⁴ Georges Yver, "Si Hamdan ben Othman Khodja" *Revue Africaine: Journal des Travaux de la Societe Historique Algerienne*, (Alger: Publiee Par la Societe Historique Algerienne, 1913).

¹⁵ II. Mahmud Dönemi'nde veba salgını ile mücadelede karantina tedbirlerinin önemi ve bunların dinî temelleri hakkında bilgiler içeren ve Osmanlı Devleti'nde resmî karantina tedbirlerinin başlangıç noktası olarak görülen bir eserdir. Bu eserin baskı yılı Temmuz/Ağustos 1838'dir. Yazılış tarihi ise H. 1253 olarak belirtilmiştir. bk. Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/1842)", 51. Bu eserin yazılış sebebi muhtemelen yakın dostu Hassune Dagayyis'in 1836 sonlarında Takvimhane'de kalırken veba salgınında vefat etmesidir. Hamdan Hoca bundan etkilenmiş olmalıdır. bk. Abdullah Erdem Taş, "Hassûne Dagayyis Yahut Hüseyin Mazhar Efendi: Trablus-Paris-Londra-İstanbul Hattında Bir Osmanlı Münevveri", 18. *Türk Tarih Kongresi*, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2018).

¹⁶ Bu noktada değinmemiz gereken önemli bir husus da, çalışmamıza konu olan Hamdan b. Osman Hoca'nın araştırmacılar tarafından çağdaşı Hamdan b. Amin ez-Zeccâc ile karıştırılıyor olmasıdır. Belki de bu durum kayıtlarda ikisinin de Hamdan Hoca olarak zikredilmesinden kaynaklanmış olabilir. Hamdan b. Amin ez-Zeccâc'a, Fransız işgalinin ilk yıllarında komutan Bourmont tarafından "Arapların Ağası" unvanı verilmiş fakat işgal komutanı Clauzel olunca bu kişiyi 7 Ocak 1831 tarihinde görevden almıştır. Önceki iki işgal komutanının aksine daha az şiddet yanlısı olup bölge halkıyla iletişim içerisinde olmaya özen gösteren genel vali Rovigo

bulunmalarına binaen, önemli miktarda servete ve etki alanına sahiplerdi. Hoca, böylesi güçlü ve şehirli bir ailenin saygın üyesi olarak Cezayir şehrinde dünyaya geldi. Bu ailenin şehirde ve Mittice Ovası'nda geniş arazileri mevcuttu.¹⁷ Babası Osman Hoca¹⁸, Hanefi fikhını Cezayir Medreselerinde öğreten bir müderrisi ve aynı zamanda beyliğin hesap defterlerini tutardı. Bunun yanında yeniçerilerin isimlerini, rütbelerini ve görev yerlerinin kayıt altına alındığı beyliğin cetvellerini¹⁹ güncelleyen bir numaralı sekreterdi.

Kaynaklarda Hamdan'ın vefat tarihi ile ilgili net bir bilgiye ulaşılmamasına rağmen doğum tarihi ile ilgili tek bir tarih vermek zordur.²⁰ Fransız işgalinin ilk yılları olan 1833 yılında 60 yaşında iken Cezayir'i terk ettiğini belirtmesine binâen, kesin doğum tarihinin 1773 yılı olduğunu düşünmekteyiz.²¹

Hamdan b. Osman Hoca, babasının Cezayir'de yerine getirdiği "mukataacı" ve en önemli sekreterlik görevleri hakkında bilgi verirken,²² kendisinin de müderris/fakih olan babasından devlet yönetimi ile ilgili olarak ilk elden bilgileri ve tecrübeleri edindiğini anlatmaktadır.²³ Hamdan b. Osman Hoca'nın babası, hükümdarın her durumda kendisine danıştığı bu birinci sıradaki

tarafından Fransa'ya sürgüne gönderilmiştir. Bilgi için bk. Yver, *Si Hamdan ben Othman Khodja*, 96.

¹⁷ Yver, "Si Hamdan ben Othman Khodja", 96.

¹⁸ Burdurlu Müderris Osman Hoca ve onun Anadolu'dan Cezayir'e uzanan pek de bilinmeyen ilginç hayat hikayesi ile ilgili olarak bk. Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/1842)", 29-31.

¹⁹ Araştırılmaya muhtaç olmakla birlikte, araştırmacılarımızın dikkatlerini çekmek amacıyla burada varlığından haberdar etmemiz gereken kayıt türlerinden biri de; "*Registres des Janissaires*" (*Yeniçeri Sicilleri*)'dir. Hamdan b. Osman Hoca'nın babası Osman Hoca'nın da bir Osmanlı kadısı olması hasebiyle tuttuğu Şer'î Siciller'in yanında bu defterlerin de kaydını tutuyordu. Şer'î Sicillere benzer bir yapıda olan bu kayıt türü ebat olarak daha büyük ve enli bir yapıya sahiptir. Bizzat Tunus Millî Arşivi ziyaretim esnasında inceleme fırsatı bulduğum bu defter, 72x23.5 cm ebadındadır. Henüz arşiv kayıtlarında yer almayan bu defterlerde, sadece Anadolu'dan değil, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu farklı coğrafyalardan asker olarak gelip Cezayir, Tunus gibi yerlerde görev yapan Yeniçeriler ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Araştırmacılarımızın istifade edebilmesi için Tunus Millî Arşivi'nde henüz kayda girmemiş bu defterlerin en azından varlığından daha fazla haberdar olmak son derece önemlidir. Bu konuyla ilgili olarak daha fazla bilgi için bk. İbrahim Güler, "Tunus Millî Arşivi ve Arşivin Türkçe Belgeler Açısından Değerlendirilmesi", *Bellefen*, 62/234 (Ağustos 1998), 559-562.

²⁰ Vefat tarihi ile ilgili olarak; G. Yver, *Si Hamdan ben Othman Khodja* isimli çalışmasında "1840 veya 1845 yılında vefat etmiştir" şeklinde yuvarlak bir ifade kullanırken, Nâsirüddin Saïdûnî, *Mine't-Türâsî't-Târîhî ve'l-Cogrâfî* isimli eserinde 1845 tarihini vermiştir. Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/ 1842)" isimli çalışmasında 1842 tarihini vermiştir. Biz vefat tarihi olarak 1842 tarihini kullanmayı uygun gördük.

²¹ Yver, "Si Hamdan ben Othman Khodja", 97.

²² Sekreteryanın başında olan kişiye mukataacı denilmekteydi. Bu kişi, her bireyin soyadlarının, adlarının ve farklı rütbelerinin kaydedildiği devlet muhasebe kayıtlarını ve askeri mevzuat kayıtlarını tutan kişidir. Bu birinci kâtibin emri altında üç kayıt tutan kişi daha vardır. Biri orduyla ilgili muhasebeden, diğeri devletin genel muhasebesinden, üçüncüsü ise gümrük kayıtlarından sorumlu kişidir. bk. Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 95.

²³ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 103-105.

kâtiplik görevini yerine getirmekteydi. Yasaları, tarihî ve uluslararası hukuku çok iyi bilen Osman Hoca, yalnızca yönetici anlamında “dayı” ve müftülere verilen “efendi” ünvanıyla anılmaktaydı. Cezayir dayılarından Mehmed b. Osman Dayı döneminde dünyaya gelen Hamdan, şehirde su kemerleri ve su yollarıyla desteklenerek akar halde tutulan çeşmelerin ve çok sayıda medresenin inşa edildiği; kültürel ve ilmî hayatın dayı tarafından desteklendiği bir ortamda iyi bir eğitim almıştır.²⁴ Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemekle başlayan eğitim hayatı, babasından ve devrin diğer âlimlerinden tefsir, fıkıh, hadis tahsilyle devam etmiştir.

Eğitim hayatının ilk aşamasını bitiren Hamdan b. Osman Hoca, 11 yaşına geldiğinde, dönemin dayısının, Osmanlı Devleti’nin başşehri İstanbul/Bâb-ı Âlî’ye gönderdiği hediyeleri ulaştırmakla görevli, kendisi de zengin bir tüccar olan amcası el-Hâc Muhammed’e eşlik etti.²⁵ Cezayir’de yönetimdeki mevcut dayının vefatı üzerine yeni bir dayı seçimi için derhal divan toplanır ve şartlarını taşıyan kişi dayı olarak onaylanırdı. Ardından eski dayının kaftanını giyerdi. Cezayir’deki bu yönetim değişikliğini İstanbul’a haber vermek ve Bâb-ı Âlî’nin onayını almak son derece önemliydi. Başta kadı olmak üzere, müftü, nakîbü’l-eşraf ve şehrin ileri gelenlerinin onayını taşıyan bir belge ile Cezayir’den İstanbul’a “ağa el-hediye” adı verilen emanetler götürülürdü. Hamdan’ın amcasına eşlik ettiği böyle bir yolculukta, aslan ve kaplan derileri ile Cezayir’de üretilmiş ince yün battaniyeler ve değeri 5000 Frank’ı geçmeyen başka hediyeler vardı.²⁶ Resmî görevlendirme olmadığı için bu yolculuğun masrafları bizzat Hamdan’ın ailesi tarafından ödenmişti.²⁷ 1784 yılında İstanbul’a Anadolu’yu ve Türkçeyi, dahası ata yurdunu unutmaması için çocuk yaşta gönderilen Hamdan, burada 17 yıl kalıp eğitimini, bilgi ve görgüsünü arttırmıştır.²⁸ 1801 yılında Tunus’a dönmüş burada Tunus idarecisi Hammuda Paşa ile de görüşmüştür. Bu görüşmelerde Tunus’taki Türklerin bazı

²⁴ Hamdan b. Osman Hoca’nın babası, diğer Kuloğulları gibi çocuğunun iyi bir eğitim alması için gayret göstermiştir. Kuloğulları böylelikle Arap diline hâkim oluyor, Araplar gibi Kur’ân-ı Kerîm’i okuyor, dînî ilimlerde onlarla rekabet edebiliyorlardı. bk. Kavas, “Kuzey Afrika’da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları”, 46.

²⁵ Hamdan b. Osman Hoca, Cezayir Dayısı Mehmed Paşa döneminde Konstantinopolis’e “ağa el-hediye” yi götürdüğünde 11 yaşındaydı. bk. Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 109.

²⁶ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 109.

²⁷ Hamdân b. Osman Hoca, *el-Mir’ât*, 12.

²⁸ Hamdan Hoca küçük yaştan itibaren İstanbul, Paris, Londra gibi şehirleri ziyaret etmiştir. Bu tür ziyaretlerini bilgi ve görgüsünü arttırmaya, ilgi duyduğu alanlarda kendini geliştirmeye vesile kılmıştır. Tıp alanına da ilgisi vardı ve bu ilginin bir sonucu olarak da Veba Risâlesi olarak bilinen karantina tedbirleri açısından son derece önemli ve Osmanlı Devleti’nde karantina uygulamalarına kaynaklık edecek olan *İthâfü’l-Munsifin ve’l-Üdebâ bi Mebâhisi’l-İktirâz an’l-Vebâ* isimli eserini II. Mahmud’a sunabilmesinin altında bu bilimsel merak ve öğrenme azmi yatmaktadır. bk. Kurşun, “Osmanlı Cezayiri’nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/1842)”, 50.

taşkınlıkları nedeniyle kendisine şikâyetle bulunulmuştur.²⁹

Babasının vefatından sonra bir müddet Cezayir medreselerinde ders veren Hamdan b. Osman Hoca, dayısının yönlendirmesiyle ticaret hayatına girdi. Artık İstanbul veya Tunus gibi sadece Müslüman şehirlerini değil, Londra, Paris, Marsilya gibi Avrupa'nın önemli şehirlerini gezme imkânı da bulmuştu. Bu arada araştırmacı kişiliğinin bir parçası olarak gittiği, gördüğü yerleri hep farklı bir gözle inceleyip kendi ilmî seviyesini yükseltmek için kullandı. Aynı zamanda bu seyahatleri ona, 1789 Fransız İhtilali sonrası açığa çıkan ve neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan çeşitli fikir akımlarını tanıma ve bunlar karşısında yeni teoriler üretebilme yeteneği de kazandırdı denilebilir. Kendisi ile ilgili tüm bu gelişmeleri *Le Miroir* adlı eserinde dile getirmiştir³⁰. Fakat tamamıyla *Le Miroir* üzerinden Hamdan Hoca'yı tanımaya çalışmak eksik olacaktır. Zira Fransızcasında Hassune Dagayyis'in entelektüel birikimiyle Hamdan Hoca'nın tecrübeleri iç içe geçmiştir. Arapça aslı üzerinden de incelenmesi Hamdan b. Osman Hoca hakkında kapsamlı bilgi edinimine yardımcı olacaktır.

Öncelikle çalışmanın konusu olan Hamdan b. Osman Hoca'nın eserinin Fransızcası büyük ölçüde Hassûne Dagayyis'in (İngilizcesi Hassuna Deghayes/Fransızcası Hassuna D'Ghies, Osm: Hüseyin Mazhar Efendi) sayılabilir. Hassune Efendi sadece sıradan bir mütercim değil, aynı zamanda esere ruh veren bir müelliftir. Katkısı çok fazladır ki bu da makalenin merkezindeki bir kitabın daha iyi tanıtılmasını gerekli kılmaktadır. Bu hususta Abdullah Erdem Taş'ın "Hassune Dagayyis yahut Hüseyin Mazhar Efendi: Trablus-Paris-Londra-İstanbul Hattında Bir Osmanlı Münevveri" başlıklı tebliğinde şu ifadelere yer verilmiştir:³¹

"Hassune Efendi, Avrupa'da iken Cezayirli Hamdan b. Osman Hoca'nın "*el-Mir'ât*" adlı eserini Arapça'dan Fransızcaya çevirmişti. Hamdan b. Osman Hoca aslında Fransızca ve İngilizceyi akıcı bir şekilde konuşuyordu ancak bu dillerde hiç yazmamıştı. Ayrıca Dagayyis gibi Avrupa hukukuna, politikasına da aşina değildi. Fransız işgalini protesto eden bu kitabın Fransızcası "*Aperçu historique ve statistique sur la Régence d'Alger*" adı altında 1833'te yayınlandı. Kitabın önsözünde Yunanistan ve Belçika gibi devletler bağımsızlıklarını yenice kazanırken, bir Afrikalı halkın egemenlikten mahrum edilmesi protesto ediliyor ve eserde Avrupa düşünürlerinin kitaplarında yazdığı evrensel insan hakları, eşitlik, hukuk, adalet gibi kavramların niçin Afrikalılar için geçerli olmadığı; Fransız işgal generalinin bu haklara niçin riayet etmediği

²⁹ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 150.

³⁰ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 372; Hamdân b. Osman Hoca, *el-Mir'ât*, 372.

³¹ Taş, "Hassûne Dagayyis Yahut Hüseyin Mazhar Efendi: Trablus-Paris-Londra-İstanbul Hattında Bir Osmanlı Münevveri", 18. *Türk Tarih Kongresi* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2018).

sorgulanıyordu. Kitabın kapağında Hassune Efendi çevirmen olarak “H. D. Oryantal.” şeklinde kaydedilmişti. Aslında o basitçe bir çeviri yapmamıştı. Arapça aslında olmayan veya yetersiz bir şekilde ifade edilen pek çok hususu Hassune Efendi Fransızcasında vukûfiyetle ele almış ve eserin etkisini kat kat artırmıştı.”³²

Hamdan b. Osman Hoca'nın bu süreçte Cezayir'de refah içerisinde bir yaşam sürdüğü söylenebilir. Nitekim akıllı ticârî faaliyetleri ve Mittice (Mitidja) ovalarının verimli tarım arazilerinin gelirleri ona büyük bir servet kazandırmıştır. Bizzat kendisinin beyan ettiği üzere serveti 300.000 Frank değerindeydi.³³ Böyle büyük bir servete sahip olmasının bir getirisi de şüphesiz gittiği ülkelerde özellikle Fransa'da tanınır hale gelmesiydi. Hamdan b. Osman Hoca, 1820 yılında -30 yaşlarında olan Hassune Efendi de bu sırada Fransa'da idi. Muhtemelen orada tanıştılar.- Fransızcasını geliştirip bilgi ve görgüsünü arttırmak amacıyla Fransa ziyareti sırasında, sonradan kral olacak olan Louis-Philippe ve ailesini tanıyıp yakın ilişki kurma fırsatını yakalamıştır. Aynı zamanda o, *Le Miroir* adlı eserinde Fransız aile yapısının ve Müslümanların aile yapılarının ne kadar farklı olduğuna dair bu ziyareti sırasındaki izlenimlerini çok canlı örneklerle dile getirmiştir.³⁴ Aslında sahip olduğu güç ve müreffeh yaşam Hamdan b. Osman Hoca'yı ilim öğrenmekten asla alıkoymadı. Tersine bu imkanlarını kullanarak her geçen gün kültürel seviyesini yükseltiyordu. Fransa işgali sonrası özellikle 1833'ün ardından 17 yıllık sürgün hayatı buna yardımcı olmuştu. Sadece o, fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilimlerde değil aynı zamanda tıp, mantık ve dil bilimlerine de meraklıydı. Kısa bir Yunanistan ziyaretinden hemen sonra Paris'e dönerek şehrin hareketli ilmî yaşantısını da gözlemlene imkânı buldu. Nitekim bir gün Fransa Kralı Louis-Philippe ve eşinin rahatça halkın içinde dolaştığını gördüğünde bu durumu, Casbah (Kasaba)'daki sarayında uzlete çekilen Cezayir Dayısı Hüseyin Paşa ile karşılaştırmaktan kendisini alamamıştır.³⁵

Bu arada Hamdan b. Osman'ın çocukluğunun ve gençliğinin ilk yılları Cezayir dayılarından Mehmed b. Osman Dayı zamanında geçmişti. Hatta o, yine bu dayının idaresinin son yıllarında ortaya çıkan ve sonrasında Fransa'nın Cezayir'i işgal sebepleri arasında yer alan bir ticârî antlaşmaya da tanık oldu. Fransız İhtilali'nin ardından neredeyse bütün bir Avrupa'nın savaş ilan ettiği

³² İan Coller, “African Liberalism in the Age of Empire? Hassuna D'ghies and Liberal Constitutionalism in North Africa, 1822–1835”, *Modern Intellectual History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 3/550-551; Salah el-Haddâd, *Lâ Takrabu Hâzihî's-Şecera*, Elektronik Nüsha, Aralık 2017, Mukaddime Kısmı.

³³ Nâsirüddîn Saïdûnî, *Mine't-Türâsi't-Târîhî ve'l-Cogrâfî* (Beyrut.: Dâru'l-Mağribi'l-İslâmi., 1999), 488.

³⁴ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 339.

³⁵ Saïdûnî, *Mine't-Türâsi't-Târîhî ve'l-Cogrâfî*, 489.

Fransa yiyecek sıkıntısı ve ekonomik darboğazla mücadele etmekteydi. Bu sıkıntıyı kısmen hafifletme adına Cezayir dayısının da onayıyla Yahudi tüccar Bakri, Fransa'ya buğday ve nakit para desteği sağladı. Cumhuriyet idaresine geçen Fransa bu borçları kabullenmesine rağmen ödeme konusunda isteksiz davranmakta ve durum -son Osmanlı Dayısı- İzmirli Hüseyin Dayı'nın keyfini kaçırmaktaydı. Çünkü Yahudi tüccar Bakri'nin hem dayıya hem de Cezayir halkına büyük miktarda borcu vardı. Hüseyin Dayı alacakların tahsili konusunu Fransa hükümetine defalarca yazmasına rağmen bir türlü olumlu netice alamadı. Bu sebeple, Hüseyin Dayı Fransa'nın Cezayir Konsolosu Deval'in de bulunduğu 1827 yılında Ramazan Bayramı tebriği meclisinde, Fransa'nın neden mektuplarına cevap vermediğini konsolosa sorma imkânı buldu. Ancak konsolosun ona yanıtı küstahça oldu. Sınırlarına hâkim olamayan Hüseyin Dayı, elindeki yelpazeyi Deval'in yüzüne birkaç defa vurdu. Bu davranış bir bakıma Fransa'nın işgal hareketinin en görünür sebebi olacaktı.³⁶

Kayıtlara da "Yelpaze Olayı" olarak geçen bu hadiseden hemen sonra Cezayir, Fransa tarafından kolayca işgal edilemedi. Ancak iki yıldan fazla süren ve pek de sonuç alınamayan bir ablukadan sonra 17 Haziran 1830 yılında General Bourmont komutasındaki Fransız birlikleri Cezayir Şehri'ni ele geçirdi. Bu sırada Cezayir'de olan Hamdan b. Osman Hoca bu gelişmelerden elbette son derece rahatsızlık duyuyordu.³⁷ Bu nedenle, General Bourmont idaresindeki işgal güçleri ile iletişime geçti. En azından onları Cezayir şehrini nasıl yönetmeleri gerektiği konusunda yönlendirebileceği fikrine sahipti ve kısa sürede bu düşüncelerinin meyvelerini aldı. Hamdan b. Osman Hoca, oğlu Hasan'ı, Fransızlarca Mağriblilerin temsilcisi olarak atanan Ahmed bû Derba ile birlikte Bourmont'un yanına gönderdi. Bu müzakerelerin bir sonucu olarak Hamdan Hoca, belediye meclisi üyeliğine ve vakıfların yeniden yapılandırılması (gelirlerinin işgal güçlerine aktarılması) ile ilgili yeni kurulan

³⁶ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 165-166. Fransa'nın uzun süredir Akdeniz ticaretinde söz sahibi olabilme adına Kuzey Afrika sahillerine özellikle de kendisine en yakın olarak da Cezayir'e göz diktiği bilinen bir gerçektir. Sanayi Devrimi ile birlikte kölelikten ziyade yeni ticaret sahaları arayışına giren Avrupa ülkeleri ve tabii ki Fransa, ülkedeki sanayileşme sonrası artan işsizlik ve bazı siyâsî gerilimleri azaltabilmek adına çözüm arayışındaydı. İşgal konusunda Fransa Kralı X. Charles ikna edilmişti. Cezayir'in işgali Fransa'ya Afrika kapılarını açacağı gibi, İspanya'nın başaramadığı (en azından Afrika'da) Reconquista hareketini başarıya ulaştıracaktı. Sonradan Fransa'nın işgal hareketinin maddî bedelleri (insan kaybı, ekonomik yük gibi) manevî yönlemlerle azaltılma yoluna gidilmiştir. Nitekim Fransa, tarih boyunca Müslümanlar üzerine yapılan seferlerde sürekli en ön saflarda mücadele etmişti. Haçlı seferlerine katılan 5 kraldan 3'ünün Fransız olması şaşırtıcı olmasa gerekir. bk. Kavas, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları"

³⁷ Fransızlar işgal ettikleri topraklarda Osmanlı unsurları, Araplar ve Mağribliler (Endülüs ve Fas) arasında yeni dengeler oluşturmak amacıyla Türkleri eşlerinden ve çocuklarından ayırarak Osmanlı topraklarına göçe zorlamıştır. Bu insanlar günlerce limanlarda bekletildikten sonra zor şartlar altında gidecekleri yere ulaşabilmişlerdir. bk. *Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, çev. Fazıl Bayat-Yaşar Muhammed Salih el-Şerif (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010), 290.

komisyona üye seçildi. İşgal güçlerinin istekleri aleyhinde hareket eden Hamdan b. Osman Hoca, vakıf malları konusunda Fransızlara boyun eğmediği için çok geçmeden bu görevlerinden uzaklaştırıldı.³⁸

Cezayir'in işgali sadece başşehir Cezayir ile sınırlı kalmış, bölgeye gönderilen işgal valileri de birbiri ardınca değişmişti. 1832 yılında bölge valisi Duc de Rovigo işgali merkezden çevreye yaymaya karar verdi. Bu arada Konstantin beyi Ahmed Bey'e bir elçi gönderilmesi gündeme geldi. Hamdan b. Osman Hoca, mecburiyetten ve zihninin bir kenarında yatan vatan toprağının bir şekilde mutlaka savunulması gerektiği düşüncesiyle mecburen görevi kabul etmek zorunda kaldı.

Bu aşamada bize göre, Hamdan b. Osman Hoca siyâsî dehasını ortaya koyan bir adım attı. Cezayir'in doğu bölgelerinin idarecisi Konstantin Bey'i Hacı Ahmed Bey ile yakinen tanışıyorlardı. Ahmed Bey ile Fransız işgali hakkında istişarelerde bulundu. Hamdan Hoca'nın çözüm önerileri neticesinde, hâlâ Osmanlı Devleti'ne tâbi olduklarını, düşmana teslimiyet konusunda yetkili makam olarak onun bu işlerin altından tek başına kalkamayacağı hususunda onu ikna etmiştir. Hala Osmanlı idaresi altında bulunan Cezayir toprakları için Fransız işgaline karşı nasıl mücadele verilmesi gerektiğinin en açık göstergesi Hamdan b. Osman Hoca'nın bu elçilik görevi olmuştur denilebilir. Hatta bu elçilik görevi sayesinde Cezayir'in henüz işgal edilememiş topraklarının da Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu düşüncesinin yayılmış olduğu iddia edilebilir.³⁹ Garp Ocakları, Avrupa devletlerince bağımsız krallıklar gibi değerlendirilmiş ancak işgalin ardından Osmanlı Devleti bu anlayışa şiddetle karşı çıkmıştır.⁴⁰

Çalışmamızın başında belirttiğimiz üzere 1833 yılı, 60 yaşına ulaşan Hamdan Hoca'nın Cezayir'i terk edip bağımsızlık mücadelesini hızlandırarak Paris'teki temaslarının neticelerini almaya başladığı yıldır. Özellikle bu yılın yaz aylarına doğru Fransa Kralı Louis Philippe'ye işgal kuvvetlerinin insanlık dışı uygulamalarının Fransa'nın tarihinde kara bir leke olarak kalacağını bildirdi.⁴¹ Nitekim bu gelişmeler olup biterken Fransa kamuoyunda işgal karşıtı söylemler yükselmişti. Bunların da etkisiyle kral derhal bir "Afrika Komisyonu" kurulmasını istedi. Bu ortamda devreye giren Hamdan b. Osman Hoca, söz konusu komisyonda Cezayirli'lere karşı uygulanan insanlık suçlarını rahatça

³⁸ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 257.

³⁹ Osmanlı Devleti her zaman Fransız işgaline karşı direnen, bu uğurda mücadele edenlere sahip çıkmıştır. Konuyla ilgili olarak bk. *Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, 232.

⁴⁰ Abdullah Erdem Taş – İsa Gökgedik, "Garp Ocaklarında Çözümle: İngiltere ve Fransa'nın Garp Ocaklarıyla Yaptığı Antlaşmalarda Birliği Bozucu Maddeler (17.-19. yy.)", *İstem*, 20/39 (2022), 251-275.

⁴¹ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 359; 380.

ifade edebilme imkânı buldu.⁴²

Cezayir coğrafyasında bir taraftan bu siyâsî gelişmeler kaydedilirken, öte yandan Hamdan b. Osman Hoca, 1833 yılı içerisinde aslında bir rapor niteliği de taşıyan *Le Miroir/el-Mir'ât* adlı eserini kaleme almıştı. Eser önce Arapça olarak basılmış, ardından aynı yıl –sömürge karşıtlığı ile bilinen- Trablusgarplı Hassûne ed-Dagayyis⁴³ tarafından *Aperçu Historique et Statistique sur La Regence D'Alger* ismiyle Fransızca'ya tercüme edilmiştir.⁴⁴ *Le Miroir*, iki ana bölümden oluşmaktadır. Eserde kısaca söylemek gerekirse ilk bölümde Osmanlı hâkimiyeti ve idaresine, ikinci bölümde ise Fransız işgaline yer verilmektedir.⁴⁵

Hamdan b. Osman Hoca, Fransız işgalinin ve vatanı Cezayir'in uğradığı zulmün etkilerinin en yoğun şekilde yaşandığı bu sıkıntılı dönemde siyâsî birikimi ve dehası yanında, kalemiyle de vatanının bağımsızlık mücadelesine destek vermekteydi. Bunun tipik göstergesi kaleme aldığı iki eseridir. O, ilkin Fransız zulmünü kamuoyuna duyurmak maksadıyla *Le Miroir/el-Mir'ât (Ayna)* adlı eseri yazdı.⁴⁶ İkinci olarak da Afrika Komisyonu üyeleri için hazırladığı biraz daha yumuşak ifade ve üslup kullandığı ve fakat yaşanan gerçekleri asla gizlemediği günlükleridir.⁴⁷ Söz konusu günlükler, George Yver'in, *Si Hamdan ben Othman Khodja* adıyla yayımlanan kitabının son kısmında *Memoire de Si Hamdan* şeklinde yer almaktadır.

Hamdan b. Osman Hoca, 1836 yılında (Hassune Dagayyis de bu tarihte İstanbul'a geldi, muhtemelen birlikte gelmişlerdir.) 63 yaşında iken, kendisine

⁴² Hamdan b. Osman Hoca'nın duyurma imkânı bulduğu insanlık dışı işgal uygulamalarından; ailelerin parçalanarak sadece erkeklerin göçe zorlanması, Cezayir'deki mezarlıklardan toplanan insan kemiklerinin gemilerle Marsilya limanına taşınıp şeker fabrikalarında beyazlatıcı olarak kullanılması sadece birkaçıdır. İnsan kemiklerinin Fransa'ya Bonne Josephine isimli gemiyle gizlice götürülmesi ile ilgili olarak bk. Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 434-435.

⁴³ Daha fazla bilgi için bk. Abdullah Erdem Taş, "Trablusgarplı Bir Devlet Adamı: Hassûne Dagayyis ve Garp Ocakları Hakkındaki 1250/1834 Tarihli Lâyihası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*/50 (Ekim 2016), 86-108.

⁴⁴ Daha fazla bilgi için bk. Saîdüni, *Mine't-Türâsi't-Târîhi ve'l-Cogrâfi*, 491-493; Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/1842)", 45.

⁴⁵ Hamdan b. Osman Hoca'nın bu eserinin devlet yönetimine katkısını farklı bakış açısıyla incelenmesine örnek olarak bk. Tayeb Chenntouf (çev. Bahar Bakır), "Cezayir'de Devlet Meşrulaştırması (16.-19. Yüzyıl) Hamdan Khodja'nın Aynası", *Yükselen Afrika ve Türkiye/Rising Africa and Turkey*, haz. Ahmet Kavas-Hasan Öztürk (İstanbul: Tasam Yayınları, 2006), Erişim <https://afrika.tasam.org/pdf/yayinlar/14-chentouf.pdf>

⁴⁶ Hamdan b. Osman Hoca'nın bu eserine "Ayna" ismini vermesi çok manidardır. Kendilerini son derece "medenî, insancıl vb." terimlerle ifade eden bu insanlara, Avrupa dışında yaptıkları zulümle yüzleşmeleri için, dahası kendilerini görebilmeleri için bu isim verilmiştir.

⁴⁷ Yver, *Si Hamdan ben Othman Khodja*, 125-138.

değer veren⁴⁸ ve mücadelesini çok iyi tanıyan insanların bulunduğu Osmanlı Devleti'nin başşehri İstanbul'a döndü. Tam da bu yıllarda veba salgını Sultan II. Mahmud'un üstesinden gelmesi gereken önemli bir mesele haline gelmişti. Avrupalı devletler, gerekli tedbirlerin derhal alınmasını istemekte, tedbir alınmadığı takdirde Osmanlı coğrafyasının hastalığın taşınmasına çok elverişli olduğu eleştirilerini dillendirmekteydiler.⁴⁹

II. Mahmud bu sorunun üstesinden gelmeye çalışırken, Hamdan Hoca tıp ilmine merakı ve Avrupa'da gördüğü karantina uygulamalarının da etkisiyle *İthâfû'l-Munsifîn ve'l-Üdebâ bi Mebâhisi'l-İktirâz ani'l-Vebâ* isimli eserini sultana takdim etti. Böylesine sıkıntılı bir ortamda, böyle bir eseri takdim etmesi ve bu konuyla ilgili *Takvim-i Vekayi* Gazetesi'nde yazı kaleme alması Hamdan b. Osman Hoca'nın bilgi ve cesaretinin açık bir göstergesidir.⁵⁰

2. Uzlaştırıcı Siyâsî Figür Olarak Hamdan b. Osman Hoca

Hamdan b. Osman Hoca; fakih, birinci sekreter ve mukataacı olan babası Osman Hoca'dan ilk eğitimi almıştır. Babasının vefatının ardından, bir müddet "sandalye tuttum" ifadesiyle belirttiği gibi müderrislik görevini devam ettirdi.⁵¹ Hanefî fıkına dair üst düzey bilgisinin kaynağı küçük yaştan itibaren toplamda 17 yıl kaldığı İstanbul'daki eğitimi idi.⁵²

Amcasının yönlendirmesiyle, ticarete ve dolayısıyla farklı ülkelere seyahate başlayan Hamdan b. Osman Hoca bilgi ve görgüsünü hızla arttırdı. Avrupa seyahatleri sırasında 1789 Fransız İhtilali sonrası siyâsî değişimlerin etkisiyle, liberal ve Cumhuriyetçi bir yönetim tarzını yakından inceleme imkânı buldu. Osmanlı Devleti'nin yönetim ilkelerini yakından bilen Hamdan b. Osman Hoca, Fransız İhtilali sonrası özgürlük, kanun önünde eşitlik, insan hakları gibi bazı kavramların ve bu kavramlar etrafında gelişen uygulamaların aslında birbirinden çok da farkı olmayan bir yapıda olduğunu hem Avrupa'ya hem de Müslüman dünyaya anlatma gayreti içerisinde oldu. Ona göre Fransız devlet yönetimindeki "yeni" hükümlerin ve Osmanlı idaresinde uygulamadaki yönetim ilkelerinin farkında olan bir kişi çok da zorlanmadan bu iki yönetim şeklini birbiriyle uyumlu hale getirebilirdi. Yeter ki, hukuk alanında doğru bilgiye sahip olsun. Hamdan b. Osman Hoca, Avrupa'da liberalizmi savunanların, Müslümanların hukuk düzeninin zamanın gerisinde kaldığı ve

⁴⁸ Hamdan Hoca için "Cezayir Ulemasından" olarak bahsedilen ve maaş bağlanmasıyla ilgili evraklar için bk. *Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, 233; Hamdan Hoca'nın oğlu Ali Rıza'ya rütbe verilmesiyle ilgili olarak bk. *Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, 210.

⁴⁹ Sevtap Metin, "Osmanlı Devleti'nden Lozan'a Karantina Teşkilatlanması: Yeni Bir Kapitülasyon muydu?", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 23/2 (2021), 913-926.

⁵⁰ Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/1842)", 51.

⁵¹ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 104.

⁵² Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/1842)", 50.

ihtiyaçlara cevap veremediği ile ilgili suçlamalarda bulunmadan önce, Müslümanların yasalarının ve kurumlarının aslında ne kadar özgürlükçü bir yapıda olduğunu öğrenebilmek için biraz daha gayret sahibi olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Yanlı bir tutum olmadığı takdirde de bu düşmanlığın olmayacağı görüşündeydi.⁵³

Fransız İşgali sonrası Paris'te kaleme aldığı *Le Miroir/el-Mir'ât* (Ayna) adlı eseri siyâsî, sosyal ve ekonomik alandaki görüşlerini yansıtmasının yanında adeta Fransız idarecilere yönetim alanında ders niteliğinde örnekler de vermektedir. Bu örnekler, elbette mevcut Osmanlı Devleti'nin yönetim ilkelerinden alınmıştır. Türklerin, Cezayir topraklarına gelmeden önce Anadolu'da bir asker olarak başladıkları yolculuklarının nasıl bir başarı hikayesine dönüştüğünü anlatmaktaydı. Türklerin görev ve çıkarlarının aynı zamanda Cezayir halkının da menfaatleri adına hareket etmelerini gerekli kıldığını belirten Hamdan Hoca,⁵⁴ bu bilinçle halka yaklaşan Türklerin yönetimde başarılı olduklarının altını çizmiştir.⁵⁵

Hamdan b. Osman Hoca, 1830 yılında başlayan Fransız işgalinin başarılı olamamasına sebep olarak, Cezayirlilere verilen sözlerin tutulmamasını, onlara kötü muamele edilmesini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin merhametli yönetiminin yansması olarak Cezayir'de kurulmuş olan Beytûlmâl, bölgedeki fakir ve ihtiyaç sahiplerine hizmet verdiği gibi, veba salgını zamanlarında da tüm halka önemli miktarda maddî yardımda bulunmuştur. Ne yazık ki, Fransız işgal güçlerinin bu kurumun içini boşaltmaları halkın onlara karşı öfkesini daha da arttırmıştır.⁵⁶

Osmanlı siyâsî tecrübesinin ilk zamanlardan itibaren elde ettiği "uzlaştırıcı" özelliği, Hamdan b. Osman Hoca'nın da görüş ve tecrübelerine yansımaktaydı. Fransa'nın Cezayir işgali sırasında ilk yıllarda istediği ilerlemeyi kaydedememesi, Cezayir işgal komutanlarının da değişmesini beraberinde getirdi. 6 Aralık 1831'den 29 Nisan 1833'e kadar görev yapan General De Rovigo, Doğudaki güçlü Konstantin Bey'i Hacı Ahmed Bey'i teslim olmaya ikna etmek amacıyla hatırı sayılır birini elçi olarak göndermek istedi.⁵⁷ General De

⁵³ Hamdan b. Osman Hoca'nın *Le Miroir* adlı eserinde geçen "zamanın ve insanın ihtiyaçları, kanunların öngörmediği durumları doğurabilir" ifadesi (Mecelle kaidesi olarak ifade etmek gerekirse; "Ezmânın Teğayyürü ile Ahkâmın Teğayyürü İnkâr Olunamaz". bk. Hâdimî, Mecâmiu'l-Hakâik, 370). Aslında Avrupalıların sözüm ona sadece kendi hukuklarına ait olduğunu iddia ettikleri değişim ve dönüşüm kavramlarının Müslümanların yönetim ilkelerinde zaten mevcut olduğunu anlatmaktadır. Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 105.

⁵⁴ Cezayir halkının ihtiyaçları için kurulan ve bu doğrultuda hizmet veren Beytûlmâl'de paranın daha çok birikmesi için hiç evlenmeyen Türkler vardır. Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 135.

⁵⁵ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 107.

⁵⁶ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 112.

⁵⁷ Hamdan Hoca'nın oğlu, Ali Rıza Paşa yazdığı *Mir'âtü'l-Cezâir* adlı eserinde, Konstantin beyinden insanların korktuğunu, canlarından endişe ettikleri için yanına kimsenin gitmek istemediğini

Rovigo'ya Hamdan b. Osman Hoca'nın Konstantin Bey'i Hacı Ahmed ile aralarının iyi olduğunun söylenmesi, Rovigo'ya düşündüğü arabulucuyu bulma imkânı vermiş oldu.⁵⁸

Cezayir'in en büyük vilâyeti olan Konstantin, ekonomik olarak neredeyse tüm vilâyeti beslemekteydi. Genelde Arap ve Kuloğullarından oluşan nüfusa yine bir Kuloğlu beylik yapıyordu.⁵⁹ İdarede sert tedbirler alan ve kendisi için tehdit olarak algıladıkları kişiyi –rütbesi ne olursa olsun- idam etmekten çekinmeyen Hacı Ahmed Bey ile görüşmekten çoğu insan korkuyordu. Hatta kendisiyle barış görüşmeleri yapmak isteyen Rovigo bile onunla ilk etapta direkt görüşmekten çekindi. Hamdan b. Osman Hoca'yı yanına çağırıp Konstantin Bey'i Hacı Ahmed Bey'e elçi olarak gönderme fikrini açtı. Bu konuda pek de istekli olmayan Hamdan b. Osman Hoca, ısrarlara dayanamayarak 1832 yazında oğlu Ali Rıza ile birlikte on beş günlük mesafedeki, tehlikeli yollardan gidilecek olan Konstantin'e doğru yola çıkmaya karar verdi. Yola çıkmadan önce emniyetli bir yolculuk için yol boyu kendisine eşlik edecek, yöre halkının saygı gösterdiği rehberlere haber gönderdi. Aslında bu rehberler birer şeyhti. Hamdan b. Osman Hoca, Cercera şeyhine önce haber gönderip onunla birlikte daha az tehlikeli olan dağ yollarından gitti. Sonrasında diğer şeyhler Hamdan b. Osman Hoca ve oğlunu alıp sırayla Konstantin şehrine kadar kendilerine rehberlik ettiler.⁶⁰

Hamdan b. Osman Hoca ve oğlu yol güvenliği için farklı bir rota izlemek zorunda oldukları için on beş günden fazla süren bir yolculuk neticesinde

belirtir. Bir Kuloğlu olan Hacı Ahmed Bey aslında bey olamazdı. Cezayir işgal edilmeye başlandığında, Cezayir beyi Ahmed Bey, çabuk davranarak Konstantin beyi Hacı Ahmed'i bey ilan etti ve halkın da onayını alarak Cezayir direnişinin Osmanlı Devleti'ne bağlı bir bey ile devam etmesini sağlamış oldu. bk. Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 215.

⁵⁸ Rovigo endişeliydi çünkü başşehir ile Konstantin arası yaya olarak 15 günlük mesafeydi ve bu uzaklıktaki direniş merkezi Hacı Ahmed Bey'in etrafında toplanmıştı. Hacı Ahmed Bey, Osmanlı padişahı adına para basmaya başlamış, insanların alıştığı Osmanlı yönetim tarzını Konstantin'de de uygulamaya başlamıştı. Cezayir'in doğusunda güçlü bir direniş örgütlenmiş ve dahası Osmanlı Devleti ile siyâsî bir bağ bile kurulmuştu. bk. Ali Rıza Paşa, *Mir'âtü'l-Cezâir*, haz. Mehmet Nam (İstanbul: Akademi Tizit Yayınları, 2012), 162.

⁵⁹ Kuloğulları, 1630 yılında isyan etmeleri sebebiyle Cezayir'de ayrıcalıklı konumlarını kaybettiler ve bir daha yöneticilik görevlerine getirilmediler. Fakat şartların zorlamasıyla Kuloğlu Hacı Ahmed Bey, Cezayir dayısı tarafından Konstantin vilâyetine yönetici olarak atandı, işgal sonrasında da tüm halk tarafından Fransızların giremediği tüm Cezayir'in beyi olarak seçilmiştir. Zengin bir tüccar ve entelektüel Kuloğlu olan Hamdan b. Osman Hoca'nın, yine güçlü bir yönetici Kuloğlu olan Hacı Ahmed Bey ile ilişkilerinin iyi olmasını ikisinin de mensubu olduğu sosyal sınıfla ilgili olduğu görüşünderiz.

⁶⁰ Ali Rıza Paşa, *Mir'âtü'l-Cezâir*, 165-167. Bu yolculukta Ali Rıza Paşa, gözlediği bazı ilginç hadiselerle de değinmiştir. Özellikle şeyhin bindiği katırın tüylerini makasla kesip hastalıklara karşı şifa vermesi amacıyla tütsüde kullanılması, katırdan daha inmeden şeyhi sırtlarına alarak hiç yere bastırmadan konaklayacakları eve götürmeleri ilginç olaylardır. bk. Ali Rıza Paşa, *Mir'âtü'l-Cezâir*, 167.

Konstantin'e yakın bir bölge olan Bâb el-Hadid'e vardı. O sırada Tunus sınırındaki Hınşala Kabilesi'ni ziyaret eden Hacı Ahmed Bey yerine vekil olarak İbn İsa'yı bırakmıştı. Hamdan b. Osman Hoca'nın bu vekille arası iyi olmamasına rağmen, şehre girip, ertesi gün Hacı Ahmed'in gelmesini endişe ile bekledi. Konstantin beyi Hacı Ahmed, Hamdan b. Osman Hoca'nın beraberinde getirdiği mektubun içeriğini öğrenince, Fransızlara verilecek cevabı da –duruma vukûfiyeti ve siyâsî bilgisi sebebiyle- Hamdan b. Osman Hoca'nın hazırlamasını istedi.⁶¹ Uzlaştırıcı yönünü ortaya koyan ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren Hamdan Hoca; bu toprakların Osmanlı mülkü olduğunu söyledi ve ifadelerin öneminden dolayı tercümesini aynen aktaracağımız şu satırları Hacı Ahmed Bey'e yazdırdı: “Ben -Konstantin Bey'i Hacı Ahmed Paşa- paşalık görevi için seçildim ve gönderildim. Bu sebeple size herhangi bir cevap veremem, sizinle uzlaşmam çünkü bağlı bulunduğum Osmanlı padişahına bilgi vermem gerekli ki, sizinle bir diyaloga girebileyim. Denize uzak bir vilâyet olduğumuz için deniz yoluyla Bâb-ı Âlî ile temasa geçemem fakat bana Annâbe Limanını verirseniz işte o zaman -Osmanlı sultanına danıştıktan sonra- size bir cevap verebilirim.” Bu siyâsî cevabı⁶² beğenen Hacı Ahmed Bey de karşılığında hemen cevabını yazdırıp Hamdan b. Osman Hoca'ya teslim etti. Vakit kaybetmeden yola çıkan Hamdan b. Osman Hoca Annâbe Limanı'na gidip gemiyle Cezayir şehrine dönüp, Rovigo'ya cevâbî mektubu ulaştırdı.⁶³ Cevaptaki siyâsî manevrayı anlayan ve bu durumdan hiç de hoşlanmayan Rovigo, derhal Hamdan b. Osman Hoca'nın Konstantin'e gidip Fransa'nın istediği teslim antlaşmasını yapmasını istedi. Hacı Ahmed Bey, tekrardan cevabın Hamdan b. Osman Hoca tarafından hazırlanmasını istedi. Bu sefer Rovigo'yu kızdırmadan bir yol bulmak niyetindeki Hamdan b. Osman Hoca, Osmanlı padişahını zikretmeden sadece Annâbe Limanı'nın kendisine verilmesi talebinde bulunduğu bir mektubu Hacı Ahmed Bey'e yazdırdı. Hamdan b. Osman Hoca, Annâbe Limanı üzerinden gizliden de olsa Bâb-ı Âlî ile temas kurma imkânı elde edilmesini düşünen Hamdan b. Osman Hoca bu isteğine ne yazık ki Rovigo'nun görevden alınması sebebiyle ulaşamadı.⁶⁴

Cezayir işgalini hızlandıran Fransa ile diyalog kurma umudunu kaybeden Hamdan b. Osman Hoca İbrahim b. Mustafa ile birlikte, 13 Mayıs 1834 yılında Bâdis'ten⁶⁵ II. Mahmud'a, Trablusgarp ve Tunus'un birleştirilerek ve tek bir

⁶¹ Kurşun, “Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/1842)”, 40.

⁶² Bu cevap, işgal karşısında Cezayir Müslümanlarının hem zaman kazanmasını sağlamış hem de Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını pekiştirdiklerini Fransız işgal güçlerine açıkça gösterme imkânı sağlamıştır. Hamdan b. Osman Hoca'nın devlet yönetimi ve uzlaştırıcı siyasete ne kadar hâkim olduğunu bu mektup yazdırma işinde görebiliriz.

⁶³ Ali Rıza Paşa, *Mir'âtü'l-Cezâir*, 170-171.

⁶⁴ Kurşun, “Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/ 1842)”, 41.

⁶⁵ Cezayir'de bir kasaba, bk. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: Başbakanlık Devler Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017), 77.

merkez gibi yapılandırılarak Fransız işgaline karşı güçlü bir cephe hattı oluşturulmasının faydaları hakkında tavsiye niteliğinde bilgiler verdi.⁶⁶ Ayrıca Anadolu'dan asker getirilmesinin sakinlerinden bahseden Hamdan b. Osman Hoca, bölgenin yerlileri ve savaşçı nitelikleriyle bilinen Berberilerin orduya alınarak onlardan yararlanma düşüncesini aktardı. Hamdan b. Osman Hoca, bölgede yaşayanların askere alınıp işgal altındaki toprakları kurtarma yolunda adeta onlara bir kimlik kazandırılması siyasetini takip etmiştir.⁶⁷

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, Hamdan b. Osman Hoca'nın Fransız işgali karşısında ortaya koyduğu gayret ve bu gayretin arkasındaki hedeflerden hareketle onun uzlaştırıcı siyâsî bir figür ve bölge insanına kimlik ve aidiyet duygusu kazandıran önemli bir vatansever olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

3. Fransız İşgal Siyaseti ve Fransız Zulmü

5 Temmuz 1830 yılında, Sidi Ferraj denilen başşehir Cezayir'e çok yakın liman bölgesine 37.000 askeriyle çıkarma yapan General Bourmont, fazlaca bir direniş görmeden sahilde kamp kurmuştu. Kasaba bölgesi de denilen şehrin idare merkezinin olduğu mahallede bir araya gelen Hüseyin Dayı ve üst düzey yöneticiler böyle medenî ve insancıl bir milletin kendilerine asla zulmetmeyeceklerini düşünerek kendi aralarında işgal güçleri komutanına gidip antlaşma yapmak istediklerini iletceklerdi. Özellikle çocuklar, kadınlar ve kutsal mekanların güvenliğini sağlamayı hedefledikleri bu görüşme işgal güçlerince tüm güvencelerin verildiği oldukça sakin bir ortamda geçti.

General Bourmont, Cezayir sahillerine işgal güçleri komutanı olarak girişinden itibaren sürekli kendisinin Osmanlı Devleti adına görevlendirildiği yalanına başvurdu.⁶⁸ Devamında hemen şehre girmek yerine yeni talimatları kamp kurduğu sahilde, çadırında bekleyeceğini kendisine barış görüşmeleri için gelen Cezayir heyetine anlattı. Fransız komutan, iki elçinin "camilere ve kutsal mekanlara, çocuklara ve kadınlara dokunulmayacak" teklifini kabul ettikten sonra, daha da ileri giderek şunları da ilave etmiştir: "Cezayir şehri kesinlikle bir Osmanlı şehridir ve yapmam gereken tek şey şehre girip Osmanlı Devleti'nden bana gelecek emirleri beklemektir." Tüm bu görüşmeler gerçekleşirken Cezayir ahalisi olanlardan habersiz, kıyamet gününü yaşıyorcasına oraya buraya koşturup duruyordu.⁶⁹

Fransız işgal güçleri şehre girer girmez verdikleri tüm sözleri unutup camileri derhal kiliseye çevirdi. Cezayir'in ilk camisi "Seyyide Camii"ni, içerisinde

⁶⁶ Osmanlı Belgelerinde Cezayir, 176.

⁶⁷ Kurşun, "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/ 1842)", 42.

⁶⁸ Ali Rıza Paşa, *Mir'âtü'l-Cezâir*, 144.

⁶⁹ Ali Rıza Paşa, *Mir'âtü'l-Cezâir*, 145.

hazine saklandığı gerekçesiyle yıktılar. Fransızların, Müslümanların kutsal olarak gördüğü her ne varsa, tüm değerlere karşı çok saldırgan davranmasının izleri “Reconquista” hareketinde aranmalıdır. Müslümanların Sicilya ve Endülüs üzerinden Avrupa'ya ilerlemelerinden sonra onları sadece Avrupa'dan değil Kuzey Afrika ve Kudüs gibi Müslüman topraklarından da çıkarmak ve oraları işgal etmek Fransızlar için adeta kutsal bir amaç haline gelmiştir. Haçlı Seferleri'ne katılan beş Avrupa kralından, üçünün Fransız olması bu hedefin tarih sahnesine yansımalarıdır.⁷⁰

Cezayir işgali sonrası Fransızlar, şehirde buldukları çocukları, okullarda okuma yazma öğretme bahanesiyle toplayıp Hıristiyan eğitimi vermişlerdir. Rahipler, halkı dinlerinden döndürebilme adına çok fazla gayret gösterdi fakat bu uygulama halkın İslâmiyet'e daha da bağlanmasına yol açtı. Açlık içinde kıvranan zavallı çocuklara güzel elbiseler veren Fransızlar, onları din adamlarına teslim etmeyi ihmal etmediler.⁷¹

Fransızların insanlık dışı işgal uygulamalarına ilginç bir örnek de evli Türk erkeklerin Cezayir'den çıkarılmaları sırasında eşlerinden ve çocuklarından ayrılmaları konusunda baskı altına alınmasıdır.⁷² Bu süreçte Türk erkekleri hızla şehirden çıkarılıp gemilere bindirildiler. Bir kısmı İzmir'e, bir kısmı da Girit'e gönderildi.⁷³ Fransız komutan Bourmont, o dönem şehre girer girmez Türkleri hedef alarak onları ailelerinden ayırmış, zor şartlar altında bekleyecekleri gemilere bindirmiş ve onları sürgüne göndermişti. İber Yarımadasından son Müslümanların zorunlu sürgününden dört asır sonra Türkler de böylelikle Anadolu'ya eş ve çocuklarından ayrı şekilde gönderildiler. Anadolu'ya ulaşmadan çok zaman önce Tunus ve İtalya limanlarında hastalık ve sefalet içerisinde beklerken ölen bu Müslümanların kaderi nihayet Cebel-i Tarık Boğazı'nda denize atılan üç milyon Endülüslü Müslümanın kaderiyle keşişmişti.⁷⁴

Fransız işgali sırasında şehirlilerden daha zor durumda olanlar, dağlık bölgelerde yaşayan Bedevîler ve Berberîlerdi. Şehirde yaşayan halk bir şekilde başlarının çaresine bakmaya çalışırken, şehir dışında yaşayanların durumu içler acısıydı. Öyle ki vahşilikte hayvanların çok ötesine giden Fransız işgal güçleri, Kıta Avrupası dışında medeniyeti, Fransız İhtilali'ni ve dahası insanlık adına ne varsa unutturmasına çevredeki kabile ve köylere saldırıp ganimet adına kadınların kollarını kesip bileziklerini aldılar. Ganimet olarak elde ettikleri altın küpeler, koparılan kulaklar ile birlikte satılıyordu. Cezayir şehri

⁷⁰ Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri* (İstanbul: Tasam Yayınları, 2006), 173.

⁷¹ Ali Rıza Paşa, *Mir'âtü'l-Cezâir*, 157.

⁷² Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 220.

⁷³ *Osmanlı Belgelerinde Cezayir*, 284, 298.

⁷⁴ Selda Kayapınar, “Fransa'nın Cezayir'de İlk Dönem İşgal Uygulamaları”, *Yeni Türkiye Dergisi* 3/97 (2017), 533.

pazar yeri satılmayı bekleyen yerli halkın kadınlarıyla doluydu.⁷⁵

Hamdan b. Osman Hoca, *Le Miroir* adlı eserinin son sayfalarında Fransızlarca düzenlenen resmî bir belgenin şahitliğiyle sömürge güçlerinin sadece yaşayanları değil ölüleri bile mezarlarında rahat bırakmadıklarına dair önemli bir belgeyi de tüm kamuoyuna duyurmuştur. Bu belgede Cezayir mezarlarından toplanan insan kemiklerinin Bonne Josephine Gemisi'ne yüklenerek Marsilya Limanı'na götürüldüğü ve bu insan kemiklerinin şeker fabrikasında kullanıldığı anlatılmaktadır. Çok üzüntü vericidir ki, bazı kemikler üzerindeki saç ve deri kalıntılarından, bu kemiklerin yeni gömülmüş insanlara ait olduğu öğrenilmektedir.⁷⁶

⁷⁵ Yver, "Si Hamdan ben Othman Khodja", 124.

⁷⁶ Sıdy Hamdan ben Othman Khoja, *Le Miroir*, 430-435.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Bizans sınırında bir uç beyliği olarak edinmeye başladığı uzlaştırıcı siyâsî tecrübe, Balkan coğrafyasında artarak devam etmiş ve Osmanlıların yönetim anlayışının belirleyici bir unsuru haline gelmiştir. Yönetim anlayışındaki bu belirleyici unsurun yardımıyla Osmanlı Devleti Anadolu ile Cezayir arasında geçmişten günümüze derin izler bırakan insânî ve ticârî ilişkiler kurmuştur. İki bölge arasında adeta bir köprü olan bu ilişkilerin en belirgin sonucu ise, babası Türk, annesi yerli halktan olan ve yepyeni bir nesil olarak varlığını günümüze kadar devam ettiren "Kuloğulları"dır.

Osman Hoca, 18. yüzyılın sonlarına doğru Batı Anadolu'dan cihat yurdu Cezayir'e Hanefî fıkhnı öğretmek amacıyla giden önemli bir Osmanlı müderrisiydi. Endülüs'ten Cezayir'e göç etmiş bir hanımla evlenen Osman Hoca'nın evladı olarak dünyaya gelen Hamdan b. Osman, her Kuloğlu gibi iyi bir eğitim almış, babasının Cezayir'de yerine getirdiği önemli görevlere binâen yönetim ve halk nezdinde büyük itibar kazanmıştır. Ata yurdu Anadolu'dan ayrı tutulmadan hem Cezayir hem İstanbul hem de Avrupa'da almış olduğu klasik ve modern eğitiminin bir sonucu olarak 1789 Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan "yenilikçi" fikirler karşısında görüş beyan eden şarklı bir entelektüel olan Hamdan b. Osman Hoca, Fransız sömürgeciliğinin Afrika'da yayılma alanı olarak seçtiği ülkesini kalemiyle savunmuştur. Onun *Le Miroir (Arapça el-Mir'ât/Ayna)* adlı eseri, Avrupalılara Cezayir'de işledikleri insanlık suçlarını göstermesi ve medenî Avrupa insanına, kendini tanıyabilmesi açısından bir "Ayna" görevi görmüştür.

Hamdan b. Osman Hoca'nın, babası Osman Hoca ile birlikte Burdur Medreselerinden başlayan ve baştan itibaren mücadele içerisinde geçen hayat hikayesi ülkemizde pek de fazla bilinmemektedir. Onun mücadele, vatan sevgisi ve ilmî merak ile yoğrulan hayatı, araştırmacıların daha çok ilgisini çektikçe, değişim ve gelişimin bayraklaştırdığı dönemin Hristiyan ve Müslüman coğrafyaları ile sosyal, siyâsî ve ekonomik yapıları hakkında ilginç bazı bilgilerine ulaşılacaktır.

Araştırılmaya muhtaç olmakla birlikte, Osmanlı Türklerinin kendilerine yurt edindikleri bu coğrafyada ortaya çıkan bu yeni nesil, günümüzde bile siyâsî, sosyal ve ekonomik olarak etkisini hissettirmektedir. Hamdan b. Osman Hoca'nın babasının da kaydını tuttuğu defterlerden olan "Yeniçeri Sicilleri", Cezayir başta olmak üzere tüm Kuzey Afrika'daki insan hareketliliğinin en önemli belgelerindedir. Tunus Millî Arşivi'nde de mevcut bu defterler incelendikçe, daha nice Hamdan b. Osman Hoca gibi Anadolu ile Kuzey Afrika arasında köprü olmuş yiğitlerin hikayeleri gün yüzüne çıkacaktır.

Kaynakça

- Ali Rıza Paşa. *Mir'âtü'l-Cezâir*. haz. Mehmet Nam. İstanbul: Akademi Titez Yayınları, 2012.
- Chenntouf, Tayeb. (çev. Bakır, Bahar). "Cezayir'de Devlet Meşrulaştırması (16. -19. Yüzyıl) Hamdan Khodja'nın Aynası". *Yükselen Afrika ve Türkiye/Rising Africa and Turkey*. haz. Ahmet Kavas-Hasan Öztürk İstanbul: Tasam Yayınları, 2006. Erişim <https://afrika.tasam.org/pdf/yayinlar/14-chentouf.pdf>
- Coller, İan. "African Liberalism in the Age of Empire? Hassuna D'ghies and Liberal Constitutionalism in North Africa, 1822–1835". *Modern Intellectual History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015).
- Güler, İbrahim. "Tunus Milli Arşivi ve Arşivin Türkçe Belgeler Açısından Değerlendirilmesi". *Belleter* 62/234 (Ağustos 1998), 551-566.
- el-Hâdimî, Ebû Saîd. *Mecâmiu'l-Hakâik*. İstanbul: (Güzelhisârî, *Menâfi'ü'd-dekâ'ik* içinde), 1273.
- el-Haddâd, Salah. *Lâ Takrabu Hâzihi's-Şecera*. Elektronik Nüsha, Aralık 2017, Mukaddime Kısmı.
- Hamdan b. Osman Hoca. *el-Mir'ât*. thk. Muhammed el-Arabî ez-Zebîrî, Cezâir: Dâru'l-Hikmet, 2014.
- İlter, Aziz Semih. *Şimalî Afrika'da Türkler*. İstanbul: Vakit Kütüphanesi, 1937.
- Kavas, Ahmet. "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları". *Osmanlı Araştırmaları* 21/21 (Haziran 2001), 31-68.
- Kavas, Ahmet. *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.
- Kayapınar, Selda. *Fransa'nın Cezayir'de İlk Dönem İşgal Uygulamaları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Kayapınar, Selda. "Fransa'nın Cezayir'de İlk Dönem İşgal Uygulamaları". *Yeni Türkiye Dergisi* 23/97 (2017), 529-544.
- Kurşun, Zekeriya. "Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdafii Hamdan b. Osman Hoca (1773/1842)". *Tarihimizden Portreler, Osmanlı Kimliği, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı*. ed. Zekeriya Kurşun – Haydar Çoruh. İstanbul: Ortadoğu Afrika Araştırmacıları Derneği, 2013.
- Metin, Sevtap. "Osmanlı Devleti'nden Lozan'a Karantina Teşkilatlanması: Yeni Bir Kapitülasyon muydu?". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 23/2 (2021), 905-957.
- Osmanlı Belgelerinde Cezayir*. çev. Fazıl Bayat – Yaşar Muhammed Salih el-Şerif. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010.
- Saîdûnî, Nâsirüddîn. *Mine't-Türâsi't-Târîhi ve'l Cogrâfi*. Beyrut.: Dâru'l-Mağribi'l-İslâmi. 1999.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.
- Sidy Hamdan ben Othman Khoja. *Le Miroir: Aperçu Historique et Statistique sur La*

Regence D'Alger, (Cezayir Eyaleti Üzerine Tarihi ve İstatistiki Değerlendirme, Arapça adı Ayna. çev. H. D. Oriental. Paris: Imprimerie de Goetschy Fils et Compagnie, 1833.

- Taş, Abdullah Erdem. "Trablusgarplı Bir Devlet Adamı: Hassûne Dagayyis ve Garp Ocakları Hakkındaki 1250/1834 Tarihli Lâyihası". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 50 (Ekim 2016), 86-108.
- Taş, Abdullah Erdem – Gökgedik, İsa. "Garp Ocaklarında Çözülme: İngiltere ve Fransa'nın Garp Ocaklarıyla Yaptığı Antlaşmalarda Birliği Bozucu Maddeler (17. - 19. yy.)". *İstem*, 20/39 (2022), 251-275.
- Taş, Abdullah Erdem. "Hassûne Dagayyis Yahut Hüseyin Mazhar Efendi: Trablus-Paris-Londra-İstanbul Hattında Bir Osmanlı Münevveri". *18. Türk Tarih Kongresi*, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2018).
- Yver, Georges. "Si Hamdan ben Othman Khodja". *Revue Africaine: Journal des Travaux de la Societe Historique Algerienne*. Alger: Publiee Par la Societe Historique Algerienne, 1913.

